Antisemitismus v české kultuře druhé republiky

Jaroslav Med

Vztah k Židům, definovaný pojmy antisemitismus, antijudaismus i filosemitismus, prošel v historickém vývoji evropské civilizace neobyčejně složitým procesem. Už ve 2. století po Kristu biskup Melitón ze Sard vznesl proti Židům obvinění z vraždy Boha. Zabili Krista, a tím i Boha. Toto obvinění z bohovraždy posléze akceptovali mnozí křesťanští teologové počínaje svatým Augustinem, Lutherem a řadou dalších až do 20. století; teprve dokument *Nostra Aetate* z roku 1965 toto obvinění definitivně odmítl a odsoudil: „Církev, která zavrhuje veškeré pronásledování, ať jde o kohokoli, protože má na paměti společné dědictví se Židy a je vedena nikoli politickými pohnutkami, nýbrž náboženskou evangelijní láskou, želí nenávisti, pronásledování a projevů antisemitismu, jímž se kdykoli kdokoli obrátil proti Židům.“[1]

Konflikt a spor mezi dvěma naprosto neslučitelnými náboženskými vyznáními vedl od konce Římské říše přes středověk až do nedávné minulosti k náboženské nenávisti, vrcholící nesčetnými pogromy a absurdním šikanováním. Ve středověku byli Židé vnímáni bezmála jako agenti Satana, kteří uvědoměle a vědomě popírali názor církve hlásající, že bez přijetí Krista není spásy. Odsouzeni většinovým křesťanským společenstvím k finančněkapitálovým transakcím, traumatizovali společnost svým bohatstvím bez moci a zjevné funkce; společnost je za to v převážné většině vnímala jako rušitele křesťanského univerzálního řádu a činila je odpovědnými za různé katastrofy, jako byl mor, neúroda a podobně. Až do druhé poloviny

1 FRYOVÁ, Helen P.: *Čítanka židovsko-křesťanského dialogu.* Praha, Kalich – Vyšehrad 2003, s. 51.

19. století křesťanská teologie víceméně tvrdila, že Izrael, jenž neuvěřil v Krista, přestal být nositelem zaslíbení a jeho postavení převzala právě katolická církev.

Tento model vztahu mezi židovstvím a křesťanstvím byl zjevným *antijudaismem*, a nikoli *antisemitismem*; Židovi stačila mnohdy pouhá konverze ke křesťanské víře, aby byl víceméně společensky zbaven „prokletí" svého židovství. Teprve na začátku novověku si sami Židé začali myslet, že „rozdíl mezi Židovstvem a ostatními národy není především rozdílem vyznání a víry, ale rozdílem vnitřní podstaty, a že stará dichotomie mezi Židy a lidmi nežidovského původu byla způsobena spíše rasovým původem než doktrinálním rozporem. Tento posun v hodnocení cizí povahy židovského národa, který mezi lidmi nežidovského původu zobecněl teprve mnohem později, je zřejmou podmínkou *sine qua non* zrození antisemitismu; není také bezvýznamné, že se projevil nejprve v židovské sebeinterpretaci, a to v době, kdy se evropské křesťanstvo rozpadlo v ony etnické skupiny, které se později osamostatnily v systém moderních národních států."[2]

Také v českomoravském duchovním a kulturním prostoru byl antijudaismus, tak jako jinde v Evropě, všudypřítomným psychologickým elementem, včleněným do lidové zbožnosti a podepřeným řadou mýtů a rituálních pověr, jak o tom svědčí například Hilsnerova aféra v roce 1899. Snad nejlépe to ilustruje Tomáš Garrigue Masaryk, jeden z hlavních kladných hrdinů hilsneriády, ve vzpomínce na své dětství: „Židů, těch jsem se bál; věřil jsem, že potřebují křesťanské krve, a proto jsem si raději zašel o pár ulic, než abych šel podle jejich stavení; jejich děti si chtěly se mnou hrát, protože jsem trochu uměl německy, ale já ne. Teprve později jsem se s Židy jakž takž smířil. (…) A vidíte, po celý život jsem se snažil dávat pozor, abych nebyl k Židům nespravedlivý; proto se říkalo, že s nimi držím. Kdyže jsem v sobě překonal ten lidový antisemitismus? Panáčku, citem snad nikdy, jen rozumem; vždyť vlastní matka mě udržovala v krevní pověře."[3]

Zesilující sekularizace moderní společnosti zatlačovala do pozadí náboženskou interpretaci vztahů k židovství, do popředí se oproti tomu dostávala *rasově* národní a sociální odlišnost Židů jako svébytného a svým způsobem cizorodého etnika; to v podstatě proměnilo antijudaismus v antisemitismus, jehož vznik klade většina historiků do 19. století. Od Dreyfusovy aféry v roce 1896 lze už vnímat antisemitismus jako výraznou institucionální složku společnosti.

Antisemitismus v české společnosti a kultuře měl vysloveně endemický charakter, daný složitou národněobrozeneckou problematikou utvářejícího se moderního českého národa. Tradiční náboženská intolerance byla vystřídána tvrdým sociálně-nacionálním odporem vůči Židům, vnímaným českou společností nejen jako schopná hospodářská konkurence, ale zejména jako nositelé germanizace. Někteří židovští publicisté vystupovali v národních sporech proti české politice z pozic rakouského

2 ARENDTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*, sv. 1: *Antisemitismus*. Praha, Oikúmené 1996, s. 14.

3 ČAPEK, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha, Československý spisovatel 1969, s. 17.

liberalismu ve jménu „abstrahovaného a utopického všeněmectví“ (Pavel Eisner). Nacionalistický akcent antisemitismu byl ještě podpořen rozhodnutím rakousko-uherské vlády provádět od roku 1880 cenzus na základě přihlášení nikoli k určité národnosti, ale k „obcovacímu jazyku“; většina Židů se posléze přikláněla k německém jazyku a kultuře. Z těchto nacionálních zdrojů vyrostly některé antisemitské výhrady Havlíčkovy, a zejména Nerudův protižidovský pamflet *Pro strach židovský*,[4] v němž Jan Neruda kritizuje české Židy za to, že nepodporují český národní zápas, byť mají svým minoritním společenským postavením blízko k českým národním zájmům. Neruda nemluví o pronásledování Židů, ale o jejich asimilaci. V českém veřejném mínění vyrostl tedy antisemitismus naprosto jednoznačně z nacionálně-sociálních zdrojů; velmi názorně to ilustruje novinová zpráva z konce 19. století:

„Z Hulína. Firma Holub a spol. zakoupila nedávno měšťanský dům i s polnostmi, ne však pro sebe, nýbrž pro žida! Ač mnohý rolník byl by rád dům koupil, milejší byl jmenované firmě od žida ‘nějaký ten výděleček’ než poctivé peníze křesťana. Chtěl pan Holub Hulínu nasaditi novou pijavici, když jedna zbohatnuvši již křesťanskými penězi nás opustila. Jest to již třetí případ některého ‘statečného’ měšťana, kteří na úkor rolnictva židy zaopatřují! (…) Pročež rolníci pozor!“[5]

Tímto nacionálně-sociálním akcentem je podmíněn i antisemitismus Bezručův v *Slezských písních*, Šaldův v *Bojích o zítřek* (stať „Ležela země přede mnou, vdova na duchu“), Březinův i mnoha autorů české venkovské prózy (Jindřich Šimon Baar, Antonín Holeček, bratři Mrštíkové a další).

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 se v neklidné poválečné atmosféře objevily určité antisemitské excesy – pogromy v Holešově, četná obviňování Židů pravicovými žurnalisty z propagace bolševismu; v literární oblasti měly antisemitský podtext například určité výhrady Bohumila Mathesia, Viktora Dyka a jiných vůči Otokaru Fischerovi a jeho hře *Přemyslovci*, poprvé uvedené v roce 1918, s poukazem na to, že Žid může stěží pochopit tragickou závažnost zavraždění krále Václava III. Liberálnědemokratický charakter nového státu a neotřesitelná autorita prezidenta Masaryka odsunuly posléze antisemitismus na okraj společenského dění, mezi příznaky intelektuální pokleslosti, mající své místo pouze v pouličních kraválech lůzy či v zanedbatelně staromilecké homiletice některých duchovních. I přes celkově výrazný demokratický charakter prvorepublikové společnosti byl však virus antisemitismu latentně přítomný v československém duchovně-psychologickém klimatu; dosvědčuje to koneckonců například průběh demonstrací v roce 1934 při bojích o předání insignií pražské Německé univerzity, jež měly zřetelně nacionálně-antisemitskou podobu. Příznaky tohoto viru posléze otevřeně propukly v chorobu antisemitismu, když se po mnichovské tragédii v roce 1938 zhroutil politický systém první republiky.

4 NERUDA, Jan: *Pro strach židovský*. Praha, nákladem knihkupectví Dr. Grégr a F. Dattel 1870; další vydání v letech 1935 a 1942.

5 In: *Lidové noviny*, 25.1.1895.

Mnichovská dohoda znamenala pro Židy absolutní šok, protože ihned poté se otevřela stavidla nezastřeného antisemitismu, jenž byl dosud domovem na politické a kulturní periferii, jak ji představovaly Stříbrného a Gajdovy publikace či *Arijský boj*. Už 14. října 1938 vydali představitelé profesních organizací českých právníků, notářů, lékařů i inženýrů prohlášení, v němž se konstatovalo, že není pro „budoucno přípustno v zájmu nejdůležitějších statků národa, aby povolání lékařská, právnická a technická byla vykonávána Židy“.[6] Ještě větší zklamání jim způsobila rezoluce, kterou podepsalo devadesát sedm činovníků všech okrsků Sokola a v níž se psalo: „Židovská otázka by měla být řešena na národním a sociálním základě tak, že lidé, kteří se do země přistěhovali po roce 1914, by se měli vrátit do své původní vlasti. Další Židé, kteří v roce 1930 (při sčítání lidu) udali jako svou národnost československou, *mohou být v poměru ke své početní síle* začleněni do našeho národa. Ostatní se pak mohou usadit v národech, k nimž se *dobrovolně* přihlásili v roce 1930.“[7]

Tyto rezoluce a prohlášení, doprovázené mnoha dalšími antisemitskými invektivami v pravicovém tisku, byly zčásti – a možná především – plodem zoufalství a vypjatých emocí, jimiž si hledalo uražené a ponížené češství svého obětního beránka, aby ono samo zůstalo čisté. Právě Židé této náladě vyhovovali nejvíce, zejména proto, že vypjatý pomnichovský nacionalismus nemohl unést fakt, že mezi Židy byla celá řada československých občanů ze Sudet, kteří jazykově nebyli Čechy, včetně židovských emigrantů z Německa a Rakouska. Odráží se to ještě po letech ve vzpomínkách účastníků a svědků pohnutých událostí z podzimu 1938. Tehdejší ministr zemědělství a spravedlnosti Ladislav Feierabend po necelém čtvrtstoletí konstatoval: „Nálada proti Židům se vystupňovala po určení pátého pásma (odstoupeného území – pozn. autora) podle sčítání z roku 1910. Za Rakouska se Židé většinou hlásili k Němcům a tím pomáhali zvětšovat německou populaci ve smíšených okresech. Ve zmenšeném ‘českém životním prostoru’ ubírali českým lidem místa a obchod.“[8] A český šlechtic Jindřich Kolowrat nešetřil kritikou ani po více než půlstoletí: „…němečtí židé byli němečtější než Němci. K Čechům se chovali arogantně. (…) Většina německých židů, zejména za Rakouska, neměla pro Čechy porozumění, vážila si jich pouze jako inženýrů, dobrých řemeslníků a kuchařek.“[9]

Nacionalismus jakéhokoli zabarvení, tvrdě odmítající vše cizorodé, nalézal právě v antisemitských výhradách jistý společensky vžitý stereotyp, který víceméně spolehlivě fungoval, byť byl přiveden k životu nelidsky těžkými nacionálně-ekonomickými podmínkami; to je nutné vnímat, stejně jako snahu vlády omezit jakékoli antisemitské excesy (například výrazně antisemitská *Vlajka* byla zakázána 11. listopadu 1938).

---

6 PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha, Sefer 2001, s. 569.

7 FISCHL, V.: Ve zdravém těle zdravý duch. In: *Židovské zprávy*, (28.10.1938), s. 3. Zvýrazněné pasáže jsou v původním textu podtrženy.

8 FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*, sv. 1. Brno, Atlantis 1994, s. 55.

9 SARVAŠ, Rostislav: *Očima nejstaršího z Kolowratů*. Brno, Zvláštní vydání 1994, s. 117.

Jak se tato emotivně zoufalá situace, toto konstituování obětního beránka, promítaly do druhorepublikové kulturní, a speciálně literární oblasti? V programových prohlášeních nově vzniklých či vznikajících politických a kulturních seskupení byl obecně kladen silný důraz na národní ráz kultury, na její českost jako jediný sebezáchovný emblém národního bytí. A právě v této souvislosti bylo tu v menší, tu ve větší míře chápáno židovství jako cizorodý prvek, narušující národní kulturní jednotu. Tento antisemitský akcent zaznával velmi silně ve Straně národní jednoty (SNJ), vykazující Židy nejen mimo rámec národní kultury, ale i mimo rámec národa vůbec. Růžena Vacková v *Národním středu*, tiskovém orgánu Strany národní jednoty, ve snaze definovat „metafyzickou a mystickou jednotu" národního kolektivu *a priori* z něho vylučovala Židy a v programovém prohlášení agrárně-ruralistické *Brázdy* z listopadu 1938 se zdůrazňovalo, že kulturní, literární a vědecká činnost Židů „nesmí narušovat mravní a myšlenkovou čistotu národa".[10] Skupina kulturních představitelů a spisovatelů založila v listopadu 1938 Národní kulturní radu. Její program, uveřejněný v časopise *Tak*, upozorňoval vládu na nutnost boje proti „rozvratným" knihám, jež do národa „zasévají mravní rozklad, lež a bezbožectví", a přimlouval se za reglementaci knižní produkce.[11] S podivem je nutné konstatovat, že zde nejsou žádné antisemitské invektivy a židovská otázka v rámci kultury není vůbec zmíněna. (Program Národní kulturní rady neměl prakticky žádnou odezvu ani ohlas a vytratil se do „ztracena".)

Pseudoopoziční Národní strana práce (NSP), sdružující levici a liberály, také podtrhovala ve vztahu ke kultuře její zvýšenou nacionalitu, nicméně své výhrady k Židům omezila na minimum. Čelný představitel této strany, národohospodář Josef Macek prohlásil na ustavujícím sjezdu Národní strany práce: „Pro nás otázka židovská není otázkou rasovou. Pro nás je otázkou národní… Byl-li občan židovský vždy věrným členem našeho národa, zůstává pro nás Čechem."[12] V levicově orientovaném *Indexu* je Oldřich Blažek zděšen trapností prohlášení lékařů a právníků, kteří si vůbec neuvědomili, že „zaútočili na nejslabšího nepřítele; národ tak tragicky postižený jako náš by měl mít pochopení pro tragiku ještě slabšího národa",[13] měli bychom Židům poskytnout domov a nevylučovat je z kultury. Když orchestr Národního divadla odmítl režiséra Hanuše Theina, protože je Žid, položilo si *Právo lidu* otázku: „Nemá národ, jenž je nespravedlivě utištěn, sám sebe ponižovat tím, že dychtivě bude napodobovat nectnosti svých utiskovatelů, že se sám dobrovolně bude glajchšaltovat?"[14] Bohužel o vzrůstu antisemitismu a jeho pronikání do kulturní oblasti – navzdory faktu, že zdaleka ne všichni příslušníci české inteligence

10 Jak budovat druhou republiku. In: *Brázda*, roč. 19, č. 44 (9.11.1938); citováno podle: KUTNAR, František: *Generace Brázdy.* Praha, Historický klub 1992, s. 152.

11 O novou národní kulturu. In: *Tak*, roč. 2, č. 16 (20.12.1938), s. 233.

12 Program Národní strany práce. In: *Právo lidu*, 13.12.1938.

13 BLAŽEK, Oldřich: Poznámky na okraj dní. In: *Index*, roč. 20, č. 7 (listopad 1938), s. 77.

14 Viz poznámka bez názvu signovaná šifrou **-p** v *Právu lidu* 14.10.1938.

podlehli této zločinně trapné vášni – vypovídá nejedno svědectví. I filmaři se totiž připojili k lékařům a právníkům se stanoviskem, že nemohou a nechtějí spolupracovat s Židy; patnáct filmových režisérů tak poslalo majiteli barrandovských ateliérů Miloši Havlovi výzvu, aby propustil židovské vedoucí pracovníky Barrandova, a stěžovalo si, že nemohou točit s režisérem Jiřím Weissem, protože je Žid).[15] V emotivních diskusích kolem rozpuštění surrealistické skupiny (ještě v březnu 1938) neváhal například Vítězslav Nezval označit Pražský lingvistický kroužek za „cosi podezřelého, za čím stojí něco mezinárodně židovského".[16] Nejsmutnější je pak vzpomínka Egona Hostovského, který napsal ve svých memoárech: „Ačkoli občas mívám politická tušení – řekl bych tomu spíš tušení nebezpečí – nechtěl jsem v osmatřicátém roce vidět ani slyšet a ještě po obsazení Sudet jsem věřil, že nás nic horšího nepotká. (…) Váhal jsem, až moje rozhodnutí uspíšil dávný kamarád, katolický básník. Přišel mi domluvit, abych odjel. Jsem prý jeden z mála židů, které stojí za to zachránit. Jinak židy nenávidí, zavinili všechno neštěstí… Přítel od dětství. Byl jsem z toho tak příšerně smutný, že jsem prostě musel pryč."[17]

V těchto souvislostech nelze nečíst s pochopením výčitku spisovatele Viktora Fischla z *Židovských Zpráv*, kde s hořkostí konstatoval: „Co chceme kritizovat a co nás bolí, je to, že dodnes ani jediný intelektuál … nenalezl odvahu postavit se přílivu útoků, jemuž jsme celé týdny vystaveni."[18] Zdá se, jako by to byl jakýsi komentář k Peroutkovu článku „Pryč s humanitou – a co potom?", v němž šéfredaktor *Přítomnosti* s tvrdým realismem vážil možnosti, které okleštěné republice zůstaly a již nemůže spasit žádná abstraktní humanita, ale pouze důsledně nacionálně sebezáchovný přístup ke skutečnosti. V rámci této situační analýzy napsal: „…žádná humanita na světě nemůže předpisovat, že spíše má ve vlastní zemi hladovět Čech než právě přistěhovalý Němec nebo takový žid, který byl do této chvíle odhodlán sdílet osud německého národa. (…) Mají-li na této obtížené lodi někteří býti vysazeni přes palubu, nechť jsou to spíše cizí než naši vlastní lidé. Hluboce lituji, že mi nezbývá než takto mluvit. Ale mluvím tragicky v tragické situaci."[19] O několik měsíců později se Peroutka vyjádřil k židovské problematice ještě ostřeji, když se distancoval od Židů, kteří při sčítání lidu v roce 1930 uvedli německou národnost, a obvinil je mimo jiné i z odpovědnosti za Mnichov. V článku „Češi, Němci a Židé" napsal mimo jiné: „…bohatí němečtí Židé ochotně sloužili rakouské vládě jako

15 KREJČOVÁ, Helena – KREJČA, Otomar ml.: Případ Binovec. In: *Iluminace*, roč. 8, č. 4 (1996), s. 107–137, zde s. 115 n.

16 Podle svědectví Karla Teigeho a Václava Zykmunda (ZYKMUND, Václav: Zrcadlo, jehož kyvadlem je noc: Ukázka z pamětí. In: *Host*, č. 7 (1991), s. 105).

17 HOSTOVSKÝ, Egon: *Literární dobrodružství českého spisovatele v cizině (aneb o ctihodném povolání kouzla zbaveném)*. (*Spisy Egona Hostovského*, sv. 12.) Praha, ERM 1995, s. 165.

18 FISCHL, Viktor: U vzdělaných lidí. In: *Židovské Zprávy*, (18.11.1938), s. 1.

19 PEROUTKA, Ferdinand: Pryč s humanitou – a co potom? In: *Přítomnost*, roč. 15, č. 43 (26.10.1938), s. 673.

nástroj germanizace; kdyby nebylo této jejich činnosti, nebyla by ani mnichovská konference od nás oddělila tolik území, poněvadž by v některých okresech nebylo tak pokleslo procento lidí hlásících se k českému jazyku.“[20] V poznámce otištěné o týden později pod stejným názvem tyto své výroky ještě doplnil, když se zřekl jakékoli české odpovědnosti za tragické židovské osudy: „Pokud se německých židů týká, je to věc podle našeho citu tragická, ale nad naše síly; přihlásili se dobrovolně k německému národu, což znamená v posledních důsledcích, že se zavázali přijmout osud, který jim tento národ uloží…“[21]

Proč zde tak obšírně uvádím názory Ferdinanda Peroutky na židovskou problematiku? Z jednoho jediného důvodu: Peroutka, muž pokroku a masarykovské humanity a jeden z nejbližších přátel Karla Čapka, svým způsobem zosobňoval liberálnědemokratického ducha první republiky. Nikdy nebyl ani nacionální šovinista, ani antisemita, ale vždy se snažil o hodnotící realismus, jemuž vévodila odpovědnost a smysl pro pravdu a spravedlnost. Proto nyní psal, jak psal, vědom si toho, že český národ nekapituloval pouze politicky a vojensky, ale také duchovně – což znamenalo, že pod zorným úhlem oné zrady Západu musel víceméně rezignovat na mnohé z ideálů, jež dávaly smysl uplynulému dvacetiletí. Obhájců tohoto dvacetiletí bylo dost, zvláště levicoví intelektuálové a liberálové typu Václava Černého. Peroutka však věděl, že nelze-li zvítězit, nesmíme aspoň přijmout porážku; musíme se pouze *přizpůsobit* a pochopit nutnost národní sebezáchovy. A právě tato sebezáchova nás nutí nalézat východisko v těch nejelementárnějších vrstvách národního bytí – v literatuře, hudbě či folklóru, což znamená povýšení nacionality a tradicionalismu na základní pilíře národního přežití. To uznávala jak pravice, tak levice (i když jí to ztěžovalo obranu minulých hodnot). Z tohoto schématu boje o národní přežití se svou cizorodostí vymykal právě element židovský; proto psal Peroutka tak „nehumánně“, byť byl masarykovský humanista a odmítal antisemitismus, proto mohl Viktor Fischl adresovat českým intelektuálům svou bolestnou výčitku.

Antisemitismus nesporně prorůstal společenským a kulturním prostředím druhé republiky; pomineme-li bulvární tiskoviny Jiřího Stříbrného a podobně, velkou pozornost věnovala složité židovské problematice také katolická publicistika v některých křesťansky orientovaných časopisech (*Řád*, *Tak*, *Akord*, *Obnova*). U těchto spisovatelů a publicistů vystupuje za druhé republiky do popředí velmi bojovný nacionalismus; idea svatováclavská je spojena s ideou silného národního státu. A Židé jsou podle názoru těchto autorů svou cizorodostí a internacionalismem přirozenými antipody národní myšlenky, jsou podle jejich soudu v převážné většině přívrženci sociálního radikalismu, zejména komunismu, a jsou rozkladným kvasem veškeré tradiční kultury. Šifra IRO v *Obnově* konstatuje v poznámce „Slovanský

20 TÝŽ: Češi, Němci a Židé. In: *Tamtéž*, roč. 16, č. 8 (22.2.1939) s. 114.

21 -fp-: Češi, Němci a Židé. In: *Tamtéž*, č. 9 (1.3.1939), s. 144 (jde o Peroutkovu noticku v rubrice „Listárna redakce“).

antisemitismus“, že „Židé žili vždycky mezi slovanským obyvatelstvem jako cizí element, který s ostatním obyvatelstvem nesplynul“,[22] a básník Václav Renč (pod šifrou V.A.) v časopise *Tak* ironizuje snahu Židů přimknout se k českým národním tradicím.[23] O pár měsíců později vysvětluje Renč v *Obnově* v článku „Bída rasismu“ svůj vztah k Židům, kteří podle jeho soudu svým tíhnutím k osvícenským ideálům pomáhali rozvracet „Bohem daný řád“. „Je boj Židů proti rasismu upřímný a není-li jejich volání po humanitě, toleranci a liberalismu jen zastíráním jiných cílů?“ – klade si otázku, na niž nedává odpověď.[24]

Většina katolických publicistů – za všechny jmenujme například Antonína Pimpera, autora zásadního článku „Kolem židovského problému“,[25] a Jindřicha Středu (pseudonym Karla Schwarzenberga) – unisono zdůrazňuje nenárodní charakter židovského etnika, které nemůže nikdy pochopit ideu svatováclavské identity českého národa. Jindřich Středa v článku „Slovo o Židech“ jen znovu podtrhuje židovskou odlišnost: „A tak se Žid dostal na místa, kde jeho odlišnost nepříjemně se dotýká okolí; na místa, kde každý národ chce vidět vlastní příslušníky.“ Zároveň ovšem Schwarzenberg alias Středa zdůrazňuje, a to je podstatné, závažný fakt, že „katolický křesťan nemůže a nesmí býti antisemitou“.[26]

Zvláštně rozporuplný vztah k Židům měl i Jaroslav Durych. Už v roce 1924 napsal v *Rozmachu*: „My si Židů kolektivně neváţíme… Uznáváme, že je těžko Židy milovati, právě jako jest nám těžko, abychom jeden každý milovali černocha, Patagonce nebo Číňana jako sebe samého. My je tedy milujeme omezeně… Vyčítáme jim, že jsou lichváři, kapitalisté atd., ale to jsou vlastnosti obecně lidské. Správně se jim může vytýkat jen to, že jsou to cizí lidé. Ale za to oni konečně nemohou.“[27] V celé řadě dalších poznámek Durych odsuzuje primitivní antisemitismus i obraz Žida jako lichváře, pochvalně se zmiňuje například o Pavlu Eisnerovi (mimo jiné přeložil Durychovo *Bloudění* do němčiny) a oceňuje legionářské vlastenectví Františka Langra. V anketě o židovství, kterou uspořádal spolek Kapper, vysloví posléze větu, která může být v jistém smyslu klíčem k oné vztahové ambivalenci nejednoho katolického publicisty zabývajícího se židovskou problematikou: „Řešení tzv. židovské otázky vůbec se vymyká přirozeným lidským silám, jsouc zůstaveno výhradně

22 IRO: Slovanský antisemitismus. In: *Obnova*, roč. 2, č. 30 (1938), s. 2.

23 V.A. [RENČ, Václav]: A ta česká tradice teď jim chutná velice. In: *Tak*, roč. 1, č. 5 (1937), s. 111.

24 RENČ, Václav: Bída rasismu. In: *Obnova*, roč. 2, č. 28 (1938), s. 1.

25 PIMPER, Antonín: Kolem židovského problému. In: *Tak*, roč. 2, č. 1–2 (1938), s. 11–13 a 36 n.

26 STŘEDA, Jindřich [SCHWARZENBERG, Karel]: Slovo o Židech. In: *Řád*, roč. 5, č. 3 (1937), s. 170–176, zde s. 170 n.; také in: SCHWARZENBERG, Karel VI.: *Torzo díla.* Ed. Martin C. Putna. Praha, Torst 2007, s. 441–448, zde s. 441 n. V uvedené antologii nejsou citovaná slova „jeho odlišnost nepříjemně se dotýká okolí; na místa, kde“.

27 DURYCH, Jaroslav: Antisemitismus. In: *Rozmach*, roč. 2, č. 12 (1924), s. 181 n.

Prozřetelnosti Boží.“[28] Jan Čep posléze v souvislosti s „židovskou otázkou“ odsuzuje příkře „obludné bujení rasové mystiky“.[29]

Axiom o neslučitelnosti katolictví s antisemitismem, zdůrazněný například Jindřichem Středou, byl často porušován,[30] zejména v okamžicích pomnichovského bolestného šoku. Například první reakce Jana Zahradníčka na mnichovský diktát, stať „Pláč koruny svatováclavské“, uvozená mottem z Viktora Dyka („Vem hanbu, pij ji, národe!“), je nespravedlivě nenávistným odsudkem minulého dvacetiletí, v němž převažují bolestí formované básnické emoce nad racionálním úsudkem. Básník se doslova zalyká hanbou a ponížením českého národa a klade si otázku, co mu zbývá v této přetěžké chvíli: „Co zbývá? Vrátit se ke kameni, který zavrhli stavitelé z roku osmnáctého, ke koruně svatého Václava, vyzdvihnout ji z ponížení, které se na ní ukládá prachem nezájmu, a nahradit jí bolestnou ztrátu roku tohoto věrností a oddaností, vyjádřenou i ústavně. Ale dříve, než se začne s touto přestavbou, je třeba vyřídit dvě otázky, které nevyřešeny by potměšile hatily všechno naše úsilí: otázku židovskou a s ní spojený problém zednářských lóží.“[31]

Odkud a z jakých zdrojů vyrůstal podivně ambivalentní vztah katolických publicistů a spisovatelů k „židovské otázce“? Většina z těchto autorů, včetně vůdčího ducha generace Jaroslava Durycha, byla ovlivněna duchovní atmosférou staroříšského Josefa Floriana, ctitele a neúnavného propagátora francouzského spisovatele a agresivního katolického publicisty Léona Bloye. A právě Bloy vydal v roce 1892 knihu *Spása skrze Židy* (česky 1911), v níž vystoupil proti výrazně antisemitskému spisu *Židovská Francie* Édouarda Adolpha Drumota, jenž byl jedním z aktérů Dreyfusovy aféry. Léon Bloy hned na počátku své knihy napsal, že „spása skrze židy jest bez jakékoliv pochyby nejenergičtějším a nejnaléhavějším křesťanským svědectvím ve Prospěch Prvorozeného Pokolení od 11. kapitoly sv. Pavla k Římanům“.[32] Autor zde rozvádí myšlenku, dnes zcela samozřejmou, že bez Izraele by nebylo křesťanství; Kristus je pro něj „Žid v pravém slova smyslu dle přirozenosti – nevýslovný Žid“.[33] Na druhé straně však Bloy neváhá ve své pamfletické zuřivosti užít těch

28 Durych, Konrád a Vančura o židovství. In: *Lidové noviny*, (17.3.1936), s. 3. Otištěno v rubrice „Pro a proti“.

29 ČEP, Jan: Člověk odlidštěný. In: *Obnova*, roč. 2, č. 44 (1938), s. 1.

30 Velmi často se to dělo nepříliš zdařilými antisemitsky laděnými satirickými verši v *Obnově* i *Tak*, podepsanými nejrůznějšími pseudonymy. Oblíbeným terčem útoků byl z nepochopitelných důvodů zejména Pavel Eisner.

31 ZAHRADNÍČEK, Jan: Pláč koruny svatováclavské. In: *Obnova*, roč. 2, č. 41 (15.10.1938), s. 1; viz také in: TÝŽ: *Dílo*, sv. 3. Ed. Mojmír Trávníček a Radovan Zejda. Praha, Český spisovatel 1995, s. 197. Tato Zahradníčkova stať vyšla tiskem jako novoročenka nakladatelství Akord k roku 1939. Za textem je připojena poznámka nadepsaná „Psáno ve dnech po Mnichovské dohodě“, je z ní však vypuštěna poslední věta, stejně jako není ve 3. svazku Zahradníčkova *Díla*.

32 BLOY, Léon: *Spása skrze židy*. Stará Říše, Josef Florian 1911, s. 2.

33 *Tamtéž*, s. 19.

nejodpornějších antisemitských výroků o „moderním židákovi, který zdá se býti stokou veškeré ohyzdnosti a šerednosti světa“,[34] aby vzápětí zase upozorňoval na židovství jako na matku křesťanství a provokativně nazýval Pannu Marii „Královnou židovskou“.

Tímto spiskem, plným paradoxů, jako kdyby šel Léon Bloy proti proudu času, když proměnil soudobý dreyfusovský antisemitismus v antijudaismus, a ovlivnil tím řadu katolických intelektuálů ve Franci i u nás. Pod zorným úhlem Bloyových názorů uvažuje o Židech Jacques Maritain (*Questions de conscience*, 1938), Henri Daniel-Rops (*Les juifs*, 1938) i Georges Bernanos (*La grande peur des bien-pensant*s, 1931) – všichni s vědomím, že nenávist vůči Židům je v podstatě nenávistí proti Bohu, protože Izrael je „církví předčasně zrozenou“ (*une Église précipité* – Maritaine), předčasně dospělou, ale církví čekající… Izrael je synonymem tajemství, každé pronásledování Židů i křesťanů nese stejnou pečeť: nenávist vůči Božímu království. Nelidskost antisemitismu vidí Georges Bernanos v tom, že odhaluje nelidské vlastnosti „zakonzervovávající ve změti bezuzdných vášní a plamenů nenávisti neuvěřitelně chladná a okoralá srdce“.[35] Všichni tito katoličtí intelektuálové uznávají nezastupitelně tajemné místo Židů v Božím eschatologickém plánu, ale zároveň – a to je příznačné pro antijudaismus – zavrhují specifičnost židovského naturelu, jenž nechce uznat mystérium Kříže. Peníze, tato „krev chudých“ (Léon Bloy), přitahují Židy nesmírně silně, stříbro je vábí přímo mysticky.[36]

Ambivalence ve vztahu k Židům, příznačná pro antijudaismus, neovlivnila však Jakuba Demla, v jehož díle nalézáme značné množství neoddiskutovatelně antisemitských výroků. Vzhledem k velikosti svého díla básnického i díky svému kněžství se stal Jakub Deml jakýmsi symbolickým zosobněním katolického antisemitismu, jako by svým vztahem k Židům personifikoval ducha literární a publicistické tvorby katolicky orientovaných autorů.

Geneze Demlova vztahu k Židům má svůj vývoj: Do roku 1925 není u Demla ani stopy po antisemitismu, ještě v devátém svazku *Šlépějí* (1925) brojí proti antisemitismu v souvislosti se štvaním proti německému filozofovi Theodoru Lessingovi, který byl pro svůj židovský původ v Německu pronásledován. Jakub Deml mu vyslovil svou podporu, a dokonce jej pozval do Tasova, kam Lessing také přijel.[37] Už ve své knize *Dílo Felixe Jeneweina* (1928), kterou mimochodem věnoval Masarykovi k desátému výročí Československé republiky, však Deml parafrázuje některé agresivně protižidovské výroky Bloyovy a používá pejorativní výraz „židák“. Naplno se Demlův antisemitismus projevil až po smrti Otokara Březiny v roce 1929; za-

34 *Tamtéž*, s. 23.

35 BERNANOS, Georges: *La grande peur des bien-pensants.* Paris, Grasset 1931, s. 262.

36 *Tamtéž*, s. 51–92.

37 Na tento fakt se Deml odvolává v odpovědi sudetoněmeckému novináři z listu *Tagesbote* P. Winterovi, který jej obvinil z antisemitismu (viz DEML, Jakub: Ve stínu lípy. In: *Šlépěje*, sv. 21 (1936), s. 12–16).

štítěn často opakovaným Březinovým výrokem, že „u nás je všechno požidovštěno“, jako by ztrácel soudnost ve své averzi vůči Židům. Prokazatelně je to vidět ve třináctém svazku *Šlépějí* (1930), které byly zkonfiskovány kvůli protimasarykovským invektivám a četným antisemitským provokacím. V roce 1931 vychází posléze jedna z nejkontroverznějších Demlových knih *Mé svědectví o Otokaru Březinovi*, v níž se v Demlově podání Březina představuje jako zapřísáhlý antisemita, vinící Židy ze všech problémů moderní civilizace. Omezenost Březinova antisemitismu je očividná, nicméně Deml se s Mistrovými výroky ztotožňuje, často je bere jako axiomy a zcela mimořádně utrousí jen tak mimochodem, že „O. Březina je veliký duch, ale malý člověk. Duše davů ho přemáhá. A tuto duši davů vytváří velmi často nejblbější hlupák.“[38] Přesto však Jakub Deml nepolemizuje s Březinovými antisemitskými odsudky židovské rasy i mentality a útočí se svou typickou agresivitou na kdekoho, kdo má jakýmkoli způsobem blízko k židovství.

Znalec Demlova i Březinova díla Bedřich Fučík se antisemitismus obou básníků snažil interpretovat takto: „Březina je pokračovatel v antisemitismu nerudovském, šaldovském a bezručovském. Ani on jako jeho předchůdci není antisemita rasový, jeho důvody k antisemitismu jsou rázu duchovního: zdá se mu, že židé u nás nikdy, až na výjimky, nesplynuli s národem, jeho bolesti a touhy jim byly v podstatě cizí a celkově jej unifikovali duchem kupeckým, hmotařským a bezohledně ziskuchtivým, zatlačujícím do pozadí národně-společenskou solidaritu, obětavost a jasné životodárné ctnosti. Deml naproti tomu takto nespekuluje, vychází … z vlastní zkušenosti sociální a nacionální, jak ji do sebe vsál v moravských poměrech, zvláště venkovských, a jeho odpor k židovskému živlu je konkrétnější, opřený o podobné poznání jako antisemitismus třeba bezručovský.“[39]

Interpretace Bedřicha Fučíka je jistě správná, když upozorňuje na nacionálně-sociální kořeny onoho nerudovsko-bezručovského antisemitismu, který byl v latentní podobě přítomen v nejednom českém literárním díle. Březinův antisemitismus lze pod tímto zorným úhlem pochopit jako důsledek určité lidské omezenosti, determinované životem na moravském venkově, která však zůstávala skryta v prostoru básníkových soukromých úvah a komentářů; jeho dílo básnické zůstalo prosto jakýchkoli antisemitských invektiv a narážek. U Jakuba Demla, píšícího, jak to bylo nejednou konstatováno, stále jednu jedinou knihu, jsou antisemitské útoky integrální součástí jeho díla, a nikoli, jako v případě Březinově, soukromým diskurzem v rámci přátelského rozhovoru. Deml od třicátých let, s růstem své kritičnosti vůči duchu první republiky, stupňuje odpor vůči všemu židovskému, jako by vůbec nevnímal, jak blízko má k hitlerismu. V roce 1936 cestoval po Německu,

38 Citováno podle: CHALUPECKÝ, Jindřich: Jakub Deml. In: TÝŽ: *Expresionisté: Richard Weiner, Jakub Deml, Ladislav Klíma, Podivný Hašek*. Praha, Torst 1992, s. 115.

39 Uvedená charakteristika Bedřicha Fučíka je otištěna v novém vydání knihy Jakuba Demla *Mé svědectví o Otokaru Březinovi* (Olomouc, Votobia 1994, s. 382).

a je nanejvýše pozoruhodné, že byl ve svém pohledu na tamní poměry mnohem shovívavější než při posuzování poměrů domácích, deformovaných podle jeho soudu republikánským liberalismem a židovstvím. Ve dvaadvacátém svazku *Šlépějí* (1937) otiskl pasáž ze svého dopisu Rudolfu Medkovi, v němž píše: „Česká otázka a každá světová otázka, abychom šli dále, je otázka židovská! Jen o tom uvažujte! Od Poláků také už něco vím, a Hitler není takový tatrman, jakým jej představuje 'česká' grafika pana Stránského a 'Borového'."[40]

Vrcholu dosahuje Demlův antisemitismus v pětadvacátém svazku *Šlépějí* (1940), monotematicky zaměřeném proti všemu židovskému. Jakub Deml jej zaplnil snůškou antisemitských útoků, v nichž neváhal osočit mrtvého Richarda Weinera, patřícího kdysi k jeho milovaným přátelům, či Alfreda Fuchse, jenž zanedlouho kvůli svému původu zemřel mučednickou smrtí v koncentračním táboře. V článku „Otokar Březina a Židé" Deml s neskutečnou nehorázností uvažuje o Hitlerovi, jenž podle jeho soudu jako by znal Březinovy myšlenky o Židech, když se je snaží odstranit z německého národa. Březina prý neváhal prohlásit – a Deml s tím souhlasí – že „Židovstvo je hmyz! a při těch slovech zkřivil obličej, štítivě pohlédl stranou, jako by Žida na blízku měl, otřásl se hnusem a rukou udělal pohyb, jako by z rukávu setřepával veš".[41] Jeden protižidovský útok následuje za útokem, až k onomu aforismu „Řekne-li Vám někdo, že je Žid také člověk, hned mu vyražte čtyři zuby a zeptejte se ho, co znamená slovo Pilátovo: Ejhle člověk!",[42] u něhož se zdráháme věřit, že ho mohl napsat a vyslovit tak velký básník a kněz v jedné osobě.

V dalších a posledních *Šlépějích*, šestadvacátém svazku z roku 1941, už není po antisemitismu ani stopy; jejich hlavní náplní je básnicky krásný text o Demlově cestě do Itálie. Jakub Deml si nejspíš uvědomil, patrně také díky tvrdým varováním některých přátel (zde se mohu odvolat na osobní svědectví z úst Bedřicha Fučíka), že by stačil ještě krok a dostal by se do blízkosti páchnoucí stoky *Arijského boje* a podobných streicherovských tiskovin.

Realita druhé republiky byla přirozeně nesmírně silně ovlivněna šokem z mnichovské tragédie, jejíž dopad na společenský a kulturní život vyvolával permanentní potřebu najít nějakého obětního beránka. Nemožnost mnohé pochopit znamenala abdikaci racionality ve prospěch emocionality, která často nabývala podoby zdůrazněného odporu vůči všemu cizorodému. A jedním z nejviditelnějších prvků cizorodosti byli právě Židé. Proto je v politické i kulturní publicistice druhé republiky přítomno tolik nejrůznějších antisemitských a antijudaistických narážek a odkazů na židovskou cizorodost. Od bolestných výčitek a výhružně útočných apelů až k ambivalenci antijudaismu u mnoha katolických publicistů – takový byl diapazon střetávání většinové společnosti s židovským živlem. V publicistice byl vymezen na jedné straně jistým dobovým realismem, jak jej představoval Ferdinand Perout-

40 [DEML, Jakub]: Bukvicovštinu! In: *Šlépěje*, sv. 22 (1937), s. 108 n.
41 TÝŽ: Otokar Březina a Židé. In: *Šlépěje*, sv. 25 (1940), s. 29.
42 *Tamtéž*, s. 45.

ka a část levicových autorů, na straně druhé postoji katolicizujících spisovatelů a publicistů, toužících vyřešit neřešitelný svár mezi židovskou odlišností a Kristovou sounáležitostí s Izraelem.

V obecné touze po nalezení „obětního beránka“ literatura druhé republiky obstála rozhodně se ctí. Se zmíněnou výjimkou Jakuba Demla nenalézáme mezi významnými zjevy českého literárního života žádného výrazně antisemitského autora, žádný Ezra Pound či Louis Ferdinand Céline nepoznamenal tehdejší český literární život; pouze několik periferních literárních zjevů (například František Zavřel, Max B. Stýblo, Felix Achilles de la Cámara a podobně) promítlo antisemitismus do své druhořadé literární produkce. Spisovatelé a kulturní publicisté nepodlehli zdaleka v takové míře antisemitismu jako některé jiné profesní skupiny, chránící proti Židům své ekonomické zájmy. V rozhovoru s autory knihy o druhé republice Janem Gebhartem a Janem Kuklíkem padla otázka: „Překvapilo vás něco při studování té doby?“ Odpověď Jana Kuklíka zněla překvapivě otřesně: „Když jsme našli zápisy speciální komise Strany národní jednoty složené z nejprestižnějších profesorů medicíny, kteří nás proslavili i ve světě. V těch zápisech se vyjadřovali k židovské rase s tak primitivním antisemitismem, že nám to skutečně vyrazilo dech. Bylo to otřesné dokonce i na tehdejší dobu. To jsme tedy určitě nečekali.“[43]

43 Když to šlo, prostě to udělali: S Janem Gebhartem a Janem Kuklíkem, autory knihy Druhá republika. In: *Respekt*, roč. 15, č. 12 (15.–21.3.2004), s. 15.